

FREISINŠKI TRG OTOK (GUTENWERTH)

Ferdo Gestrin

OTOK (GUTENWERTH)

Zgodovinski oris

Ozemlje jugovzhodno od spódnje Krke, torej na vzhodu takratnega slovenskega poselitvenega prostora, je od druge polovice 11. stoletja, ko so na Dolenjskem prvič omenjene tudi freisinške posesti,¹ postajalo vedno bolj pomembno.² Prav zaradi tega so se tod utrjevale ali pa so se skušale uveljaviti najmočnejše fevdalne rodbine na Slovenskem. Taki so bili npr. Spanheimi in Višnjegorci, ki so okoli srede 12. stoletja in dalje širili meje slovenskega ozemlja onstran spodnje Krke in Gorjancev na škodo sosednje Hrvatske, in še drugi fevdalci vse do Habsburžanov, ki so se nazadnje kot deželni knezi tod za stolétja utrdili.³ Vsem tem fevdalnim rodbinam je bilo skupno zlasti hotenje: čim bolj se na tem pomembnem področju politično, vojaško, posestno in gospodarsko okrepiti. V zvezi s tem so nastajale tudi mestne in tržne naselbine. Tako so Spanheimi ustanovili Kostanjevico, pozneje Habsburžani Novo mesto, na freisinški posesti pa je nastal trg Otok (Gutenwerd, Guetenwerd, Gutenwerth).⁴ Vse tri meščanske naselbine so se izoblikovale v vsakem izmed treh velikih okljukih spodnje Krke, s čemer je bila prometna in strateška pomembnost teh naselbin še posebej poudarjena.

¹ P. Blaznik, Zemljiška gospodstva v območju freisinške dolenjske posesti. SAZU I, Razprave IV/6, 1958, str. 5 sl.

² F. Schumi, Die Herren von Krain und der Windischen Mark, Archiv für Heimatkunde 1 (1882/3). A. Mell, Die historische und territoriale Entwicklung Krains vom X. ins XIII. Jahrhundert, 1888. M. Kos, Postanek in razvoj Kranjske, GMS 10 (1929), str. 21 sl. L. Hauptmann, Entstehung und Entwicklung Krains, 1929; isti, Grofovi Višnjegorski, Rad 250 (1935), str. 215 sl. M. Miklavčič, Premik Kranjske meje ob spodnji Krki v 12. stoletju, SAZU, I. razred, Razprave V, Hauptmannov zbornik, 1966, str. 131–141.

³ P. Blaznik, Zemljiška gospodstva, o. c., str. 5 sl.; isti, Urbarji freisinške škofije, 1963, str. 50 sl.

⁴ Prim. M. Kos, S kmetiskih domačij okoli Kostanjevice pred šest stoletji. V zborniku Kostanjevica na Krki. Ob sedemstoletnici mestnega obstoja. Kostanjevica 1953, str. 53 sl. J. Likar, O nastanku mesta in mestnega prava Kostanjevice, prav tam, str. 25 sl. M. Kos, Ustanovitev Novega mesta. V zborniku Novo mesto 1364–1965. Prispevki za zgodovino mesta. Maribor–Novo mesto. 1969, str. 78 sl. F. Gestrin, Trgovsko prometni položaj Novega mesta, prav tam, str. 130 sl. Za Otok prim. P. Blaznik, Zemljiška gospodstva, o. c. in Urbarji, o. c.

Nastanek Otoka je seveda posredno in na svoj način povezan tudi s predhodnim zgodovinskim razvojem. Dolenjska (in torej tudi okolje Otoka) sodi že v predсловenski dobi med najbolj naseljena področja slovanskega ozemlja in je bilo tudi neposredna okolica Otoka staro kulturno ozemlje. Že v prazgodovini je bila tod gosta mreža selišč in potov, v rimskem času pa vrsta važnih naselbin (Drnovo, Groblje) in tudi na samem Otoku je obstajala rimska naselbina oziroma postojanka. Ozemlje pa je tedaj poleg plovne Krke sekala rimska »magistrala«⁵ prek Trebnjega in Drnovega na Sisak. V pobočjih Gorjancev so iz starih časov številni ostanki razvitega železarstva, ki se je po vsej verjetnosti nadaljevalo tudi še v slovansko obdobje. Vsekakor je bila poselitev slovanskega življa tod dovolj intenzivna.⁵ Po končanih madžarskih navalih so z nastankom utrjene obrambne mejne črte od druge polovice 10. stoletja dalje, s potiskanjem politične in etnične meje prek Gorjancev do Kolpe ter s kolonizacijo tega ozemlja in utrditvijo fevdalnih rodbin na tem prostoru zrasli pogoji za nastanek trga na Otoku.⁶

Prvič se Otok v listinskem gradivu kot trg (forum Gutenwerde) omenja šele 1251. leta, torej skoraj 200 let pozneje, ko je na Dolenjskem začela nastajati freišinska posest. Ker so škofje to svojo dolensko posest zaporedoma podeljevali raznim fevdalnim gospodom ali pa so si jo ti nasilno prillašali (od Višnjegorcev prek Andeških in Babenberžanov do Spanheimov),⁸ je bilo nemogoče ugotoviti, kdo je bil ustanovitelj trga.⁹ Tudi začetek Otoka in prav tako njegova lokacija sta bila do arheoloških izkopavanj nejasna oziroma neznana.¹⁰ Danes pa bi že mogli trditi, da je začetek Otoka postavljati vsaj v 12. stoletje in ga je kot tržno naselbino mogoče vezati tudi na same lastnike, freišinske škofe.

Otok je bil eden izmed upravnih središč freišinske posesti,¹¹ tu je obstajal freišinski grad (1261) in v njem je verjetno sedel kaštelan in je bila vojaška posadka.¹² Prav tako je na Otoku že od okoli srede 13. stoletja sedež sodne oblasti, krvnega sodstva.¹³ Tu je bila že za Ando-

⁵ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Ljubljana 1970: M. Kos, Kolonizacija in populacija v srednjem veku, str. 69, glej tudi karto Agrarna kolonizacija slovenske zemlje, v prilogi.

⁶ Prim. P. Blaznik, Urbarji, str. 54.

⁷ Schumi, UB II, 142; Jaksch, MC IV, 398; FRA II 31, 154; P. Blaznik, Zemljiška gospostva, str. 5 sl.

⁸ MHK 17, str. 67; F. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, Ljubljana 1929, str. 12; P. Blaznik, Urbarji, str. 50 sl.

⁹ Prim. F. Zwitter, Mesta, o. c., str. 12.

¹⁰ Večinoma so ga istovetili s Hrvatskim brodom, prim. F. Zwitter, Mesta o. c., str. 12; S. Jug, Turški napadi na Kranjskem in Primorskem do prve tretjine 16. stoletja, GMS 24 (1943), str. 16. P. Blaznik, Zemljiška gospostva, str. 23, ga je že postavljaj na Otok, a jasno je pokazal, da je Otok locirati na Otok I. Pirkovič, K topologiji freišinskih posesti na Dolenjskem, Kronika 9 (1961), str. 176 sl., prim. še I. Pirkovič, Freišinski urbarji, Problemi 2 (1964), str. 253 sl.

¹¹ P. Blaznik, Zemljiška gospostva, str. 11.

¹² Schumi, UB II, 220; P. Blaznik, Urbarji, str. 50.

¹³ P. Blaznik, Urbarji, str. 51, 262 (v letu 1395/6 je bil dohodek sodišča na Otoku 14 mark denárjev).

ških kovnica denarja in njeni novci, kovani po breških in verjetno tudi oglejskih vzorcih, so v 13. stoletju krožili kot plačilno sredstvo tudi na Hrvaškem in južnem Ogrskem.¹⁴ Na Otoku je obstajala že v času babenberskega urbarja (torej pred prvo omembo Otoka kot trga) mitnica, ki se našteva hkrati z mitnicami v Višji gori, Mehovem in Krškem. V prvih dveh desetletjih 14. stoletja je mitnica, ki jo je upravljal tudi kaštelan s Prežeka, prinašala lastniku precejšnje dohodke; ti se niso bistveno razlikovali od dohodkov drugih zgoraj omenjenih mitnic.¹⁵ Na Otoku je bila župnija z župnijsko cerkvijo sv. Katarine v središču trga.¹⁶ Poleg nje pa sta bili v trgu vsaj še dve drugi cerkvi, cerkev sv. Nikolaja ob trškem pristanišču na severu naselbine,¹⁷ verjetno do konca 13. stoletja pa je bila v trgu še tretja cerkev neznanega patrona (morda sv. Mihaela) ob južnem vhodu v trg tik ob takratni strugi Krke, ki jo poznamo šele po izkopavanjih.¹⁸

Tržna naselbina je imela lastno upravo s sodnikom, ki ga je vsekakor postavljala trški gospod; sodniki se omenjajo že od okoli srede 13. stoletja dalje. V zadnjem obdobju obstoja je trg zelo verjetno imel avtonomijo s trškim sodnikom na čelu.¹⁹ Velikost trga je zaenkrat še nemogoče ugotoviti, čeprav njegov širši teritorij ni bil manjši od okoli 10 hektarjev. Tudi približnega števila prebivalstva, ki je bilo sprva precej tuje — nemško, bavarsko — a pozneje vsekakor povsem slovensko,²⁰ kar kažejo posamezni ohranjeni priimki tržanov, ne poznamo. Vendar lahko trdimo, da sodi naselbina med najpomembnejše trške naselbine na Slovenskem v srednjem veku.²¹

Višek je trg Otok doživljal konec 13. in večji del 14. stoletja, ko je tedaj v nekem smislu bil protiutež tedaj edinemu mestu na Dolenjskem. Gospodarska dejavnost tržanov ni bila toliko vezana na kmetijstvo, čeprav so imeli posamezne kose zemljiške posesti in cele kmetije ter jemali

¹⁴ V. Travner-E. Baumgartner, Naši srednjeveški novci, ČZN 25 (1930), str. 146 sl.; J. Klemenc, Breški denarji na Hrvaškem, GMS 20 (1939), str. 271.

¹⁵ Schumi, Archiv II, 253; FRA II 35, 443 in 36, 53 in 151. F. Zwitter, Mesta, o. c., str. 12; P. Blaznik, Zemljiška gospodarstva, o. c., str. 11, P. Blaznik, Urbarji, str. 73, 117.

¹⁶ Prim. I. Pirkovič, K topografiji, o. c., str. 177; P. Blaznik, Urbarji, o. c., str. 245: 1318 — »... gelegen in Gutenwerder pfarr.« AS, listine — 1467 april 20 (»... alles in Gutenwerdter pharr gelegen.«). Faro so po propadu Otoka prenesli v Skocjan.

¹⁷ Prim. AS, RDA — Bekantnuss Tabellen, 57.

¹⁸ Izkopavanja v letih 1969 in 1970, prim. V. Šlibar, Odkrili smo srednjeveški freisinški trg Gutenwerth, Dolenjski razgledi n° 3, 1968 dec. 3, str. 23 do 30; isti, Arheološki projekt Mihovo v letu 1969, prav tam n° 7, 1969 dec. 4, str. 86—88.

¹⁹ Prim. P. Blaznik, Urbarji, o. c., str. 51; AS, listine — 1321 avg. 24, 1322 sept. 29.

²⁰ Prim. AS, listine — 1322 sept. 29; 1320 marec 20; ca 1400 s. d. (meščan Peter Pečnik).

²¹ Prim. I. Pirkovič, Rojstvo in smrt Gutenwertha, Dolenjski razgledi n° 3, 1968 dec. 5, str. 17—22; isti, Nova zgodovinska obzorja na Otoku, prav tam n° 8, 1969 dec. 18, str. 89—92.

in obrtno proizvodnjo. Trg je namreč ležal ne samo sredi rodovitne nižine, marveč tudi na pomembni prometni smeri, kopni in deloma vodni po Krki, ki je povezovala Panonsko nižino z zgornjim Jadranom oziroma Italijo. Skozi trg pa je šla tudi pot v smeri jug—sever preko Kronovega, ki je bil verjetno neko dobo tudi trg, proti Savi. Sodeč po splošnem razvoju trgovine na Slovenskem in po arheoloških preostankih na Otoku se je tudi Otok močno vključeval v trgovino proti primorskim mestom in Italiji ter v obratni smeri proti Panonski nižini. Saj je tudi kovnica denarja že zgodaj v 13. stoletju nastala zaradi takrat že zelo cvetoče trgovine s Hrvaško in Ogrsko. V prvi smeri je ta trgovina posredovala zlasti živino, kože, usnje, kožuhovino, vsekakor tudi žito in verjetno kovinske proizvode, v drugo pa mediteranske proizvode in lavantinsko blago. Čeprav je bila to predvsem posredovalna trgovina med dvema različnima področjema — o čemer priča tudi dovolj veliko trško pristanišče ob Krki, je vendar trgovina deloma slonela tudi na trški obrtni proizvod v fevd zemljo in desetino v posameznih vaseh,²² kakor pa na trgovino vodnji. Ta se je po oblikah in kakovosti v času trškega viška povsem vezala na srednjeevropske rokodelske izdelke. Izkopavanja so ugotovila zlasti tri obrti širše dejavnosti: usnjarstvo, ki je imelo tod svoje korenine že od prvih faz nastajanja trga, kolikor morda tudi ne že prej, lončarsko obrt s širokim izborom izdelkov in ornamentov in kovinske, zlasti železarske proizvodnje z izredno bogato serijo potrošnih in vojaških izdelkov. Sodeč po množinah najdb izdelki teh obrti vsekakor niso služili samo za lokalne potrebe, temveč tudi za širšo trgovino. Delu trškega prebivalstva sta dajala življenjske osnove ali pa vsaj dodatni zaslužek tudi tovarništvo in brodarstvo ter ribištvo.

Moremo torej reči, da je bil trg ob svojem višku pomembno trgovsko in obrtno središče ne samo lokalnega, ampak celo širšega pomena.²³

V drugi polovici 14. stoletja je začel trg iz različnih vzrokov upadati. Pri tem niso bili toliko pomembni niti agrarna kriza freisinške posesti, ki se kaže v prvi polovici stoletja, kajti ob koncu istega stoletja je ne opazimo več, niti ne vedno večji razkroj freisinške posesti na desnem bregu Krke, zaradi česar je Otok izgubljal pomen ene osnovnih postojank te posesti, niti vedno novo prilaščanje oziroma podeljevanje freisinške dolenske posesti drugim fevdalcem (Habsburžani so si jo lastili v letih 1335—1365, Celjani so jih dobili v zastavo v začetku 15. stoletja).²⁴ Poglavitni vzrok za upad Otoka je vsekakor gledati zlasti v politični, vojaški in gospodarski utrditvi Habsburžanov v tem prostoru in ustanovitvi njihove mestne naselbine, Novega mesta, ki so ga vseskozi podpirali in obdarili s pomembnimi trgovsko prometnimi pravicami. Zaradi naglo rastoče vloge Novega mesta ni upadal samo freisinški Otok, mar-

²² Prim. AS, listine — 1321 avg. 24, 1367 dec. 29, 1373 jan. 23, ca 1400 s. d., 1459 dec. 21.

²³ Prim. op. 18 in 21.

²⁴ Prim. P. Blaznik, Zemljiška gospodstva, o. c., str. 11; isti, Urbarji, o. c., str. 50, 54.

več tudi tedaj že deželnoknežja Kostanjevica.²⁵ Svoje so k upadanju Otoka prispevali tudi turški vpadi in druge vojne. Turški vpad leta 1473 pa je pomenil konec trga.²⁶ Tedaj so Turki Otok, v katerega se je za-teklo okolno prebivalstvo, obkolili in ga v tretjem naskoku osvojili, po- vsem požgali, prebivalstvo pa deloma pobili, deloma odpeljali s seboj. Po tem udarcu se trg ni več obnovil, usahnili so sokovi življenja, ki so ga prej napajali. Njegove ostanke pa je prekrila trava.

Vinko Šribar

POROČILO O ARHEOLOŠKEM ODKRIVANJU FREISINŠKEGA TRGA OTOK PRI DOBRAVI (GUTENWERTH)

Na pobudo stolice za občo zgodovino srednjega veka pri Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani je Center za zgodnj srednjeveške in staroslovanske študije pri Narodnem muzeju v Ljubljani vključil v svoj terensko raziskovalni projekt odkrivanje freisinškega trga Otok (Gutenwerth).

Potem, ko smo leta 1967 opravili topografska in prva sondažna dela, s katerimi smo locirali Otok (Gutenwerth) in določili njegovo velikost, smo v letih 1968, 1969, 1970 in 1971 sistematsko izkopavali na dveh večjih arealih znotraj naselitvenega kompleksa. Gradivo, ki je v času sistematičnega izkopavanja prišlo na dan, je bilo v večini visoko- in poznosrednjeveško in le deloma zgodnj srednjeveško in antično. Značaj naselja je v celoti visoko in poznosrednjeveški. Tako se je zgodilo, da smo z arheološko metodo izkopali in sedaj izkopavamo gradivo, ki je po normativih arheološkega društva Slovenije iz nearheološkega delovnega območja. Kljub temu, da zanima zgodovinarje le končni izsledek arheološkega vrednotenja, nas v tem primeru metoda izkopavanja sili tudi k sistematični arheološki obravnavi oziroma poročanju ne samo o končnih izsledkih, ampak se mora ukvarjati tudi s posredovanjem dokumentacije in šele nato preiti k vrednotenju. V pričujočem tekstu bomo posredovali dokumentacijo in izsledke vsakoletne terenske akcije za leti 1967 in 1968, na koncu delnega poročila iz leta 1968 pa bomo poskušali strniti izkopavanja do leta 1971 v enotno podobo. Pri izkopavanju na Otoku je prišlo na dan veliko število železnih predmetov, fragmentov keramičnih posod pa je več tisoč. Sistematske obdelave tega gradiva

²⁵ Prim. F. Gestrin, Trgovsko prometni položaj Novega mesta, o. c., str. 150 sl.

²⁶ Glej K. Kovač, Beiträge zur Geschichte Krains, Carniola 1911, str. 166 sl.; S. Jug, Turški vpadi, o. c., str. 16; P. Blaznik, Zemljiška gospostva, o. c., str. 13. Prej so mislili, da se je Otok že v prvi polovici 14. stoletja izgubil iz zgodovine (Prim. F. Zwitter, Mesta, o. c., str. 12).